

T. Kemenczei, *Die Schwerter in Ungarn II (Vollgriffschwerter)*, *Prähistorische Bronzefunde*, Abteilung IV, t. 9, Franz Steiner Verlag, Stuttgart 1991, ss. 101, tabl. 90, cena 128 DM

W zainicjowanej przez H. Müllera-Karpe serii „Prähistorische Bronzefunde” (PBF) ukazał się kolejny tom, poświęcony brązowym mieczom z pełną rękojeścią z terenu Węgier, pióra T. Kemenczeia. Praca ta jest kontynuacją monograficznych opracowań, typu źródłowego, poświęconych mieczom, a ukazujących się w Dziale IV tej zasłużonej wieloseryjnej publikacji, jaką są „Prähistorische Bronzefunde”.

Omawiamy tutaj tom pióra T. Kemenczeia jest już drugim w ramach Działu IV. Wcześniejszy obejmował źródłowe opracowanie wraz z katalogiem, prezentujące miecze z językową rękojeścią¹, również autorstwa T. Kemenczeia.

Konstrukcja omawianego tomu, poświęconego mieczom z pełną rękojeścią, jest zgodna z przyjętym dla serii PBF schematem.

Analizę oraz opisy poszczególnych typów mieczy poprzedza kilkustronicowy wstęp (s. 1–7), w którym autor omawia stan dotychczasowych opracowań tej grupy zabytków brązowych z terenu Węgier, jak też po części z całej Kotliny Karpackiej i Europy Środkowej. Dorobek dotychczasowy w tej dziedzinie jest bardzo duży. Wydawać więc się może, że wszystkie znane egzemplarze mieczy z pełną rękojeścią doczekały się publikacji, podobnie jak większość podstawowych problemów z nimi związanych była przedmiotem publikowanych opracowań. Tak jednak nie jest. Autor stwierdza bowiem, że w wielu muzeach i zbiorach znalazły się jeszcze niepublikowane dotąd egzemplarze.

Przedstawiając we wstępie ogólny zarys problematyki badawczej związanej z grupą zabytków, będących przedmiotem opracowania, T. Kemenczei ogranicza ją wyłącznie do zagadnień genezy, głównie

w sensie miejsca wytwarzania, chronologii oraz zasięgu występowania. Ta ostatnia kwestia nie jest potraktowana wyczerpująco. Wydaje się to po części zrozumiałe przy obecnym stanie opracowań tej kategorii mieczy w skali Europy. Mimo to jednak zaskakuje całkowite pominięcie terenów ziem polskich przy omawianiu zasięgu występowania poszczególnych typów i wariantów. Nie jest to przecież teren odległy od Węgier, a zabytki metalowe, w tym również miecze brązowe z pełną rękojeścią, są stosunkowo dobrze opublikowane. Autor posługuje się czasem pojęciem „Galicja”, ale jest ono obecnie mało precyzyjne, choć w tym przypadku po części zrozumiałe może być wracanie do „dawnych czasów”.

We wspomnianym kilkustronicowym wstępie T. Kemenczei kreśli następująco obraz genezy mieczy z pełną rękojeścią oraz kształtowania się centrów ich produkcji.

Najstarsze egzemplarze uważane są za naśladownictwa wzorów mykeńskich w warsztatach brązowniczych ze wschodniej części Kotliny Karpackiej lub środkowoeuropejskich. Najstarsze egzemplarze mieczy z pełną rękojeścią, jak się przyjmuje, pojawiają się w XVI w. przed Chr., a może nawet trochę wcześniej. Główne centra produkcji wczesnych egzemplarzy typu Apa-Hajdúsámson znajdowały się nad środkową Cisą i w Siedmiogrodzie, w zasięgu kultur Füzesabony-Ottomány oraz wietenberskiej. Później kontakty pomiędzy różnymi centrami produkcji brązowniczej stawały się bliższe, co doprowadziło do stopienia się zarówno form, jak i zdobnictwa mieczy z terenów nadcisańskich oraz środkowoeuropejskich. Ten proces doprowadził do pojawienia się mieczy typu Au-Zajta, zaliczanych do sztuki brązowniczej horyzontu Koszider.

W środkowej fazie kultur mogiłowych nastąpiła w produkcji mieczy znacząca zmiana. W zachodniej części Kotliny Karpackiej powszechne stały się miecze

¹ T. KEMENCZEI, *Die Schwerter in Ungarn I (Griffplatten-Griffnagel- und Griffzungenschwerter)*, *Prähistorische Bronzefunde*, Abt. IV, t. 6, Franz Steiner Verlag, Stuttgart 1988.

i sztylety typowe dla kręgu kultur mogiłowych, a więc rapiery, wczesne miecze z językową rękojęcią, sztylety z pełną rękojęcią oraz z rękojęcią ośmioboczną. Warsztaty metalurgii brązowej po drugiej stronie Cisy nie kontynuowały produkcji mieczy z pełną rękojęcią. Tam, na terenach objętych zasięgiem kultur Felsősözös (Suciú de Sus), Berkesz i Hajdubagos, panującym rodzajem uzbrojenia były siekiery bojowe. Oddziaływania ośrodków prowincji brązowniczej z terenów zadunajskich i międzyrzecza Dunaju i Cisy były szczególnie silne na obszarze północnych Węgier, w zasięgu kultury pilińskiej, w obrębie której w okresie późnych kultur mogiłowych i wczesnych pól popielnicowych rozwinęła się najbardziej intensywna produkcja mieczy na terenie Kotliny Karpackiej.

Wczesne typy mieczy, wytwarzanych na terenie północnych Węgier i środkowej Słowacji, naśladowały środkowoeuropejskie miecze z ośmioboczną rękojęcią. Z zachodu dotarły tam również pierwsze miecze typu Riegsee, co spowodowało wytworzenie lokalnej formy, typu Ragály.

Do rozpowszechnionego rodzaju broni w młodszej fazie kultur mogiłowych zaliczały się jednodzielne, odlewane krótkie miecze i sztylety. Ten wzorzec z kręgu kultur mogiłowych przejęty został przez produkcję brązowniczą rejonu naddunajsko-nadcisańskiego, wtapiającą w tę wytwórczość również rodzime formy sztyletów. Od młodszej fazy kultur mogiłowych po wczesną fazę kultur pól popielnicowych, dwudzielne sztylety z pełną rękojęcią stanowią typową formę wschodniokarpacką.

Podsumowując wyniki formalnej analizy typów mieczy z okresu obejmującego młodszą i późną fazę kultur mogiłowych oraz wczesną fazę kultur pól popielnicowych autor stwierdza, iż oddają one bardzo dobrze zmiany kulturowe i związane z nimi przemiany w produkcji metalurgicznej na terenie Kotliny Karpackiej. Na obszarze do Cisy zasób form produkcji brązowniczej uległ przekształceniu. W produkcji mieczy nastąpiła nowa faza i to głównie pod wpływem oddziaływań ośrodków metalurgii brązu z południowych Niemiec oraz terenów wschodnioalpejskich. Taki obraz zdaje się rzeczywiście zarysowywać z wyników dokonanej formalnej analizy mieczy. Autor jednak zachowuje wstrzemięźliwość i nie wnika w przyczyny, dla których ta zmiana się dokonała i co warunkowało podatność miejscowej metalurgii na wspomniane wpływy.

Z chwilą gdy we wczesnej fazie kultur pól popielnicowych na obszarze północnych Węgier i środkowej Słowacji kultura pilińska zastąpiona została przez kyjatycką, na jej zasób form ceramiki i wyrobów brązowych wpływ wywierały ośrodki należące do

wschodnioalpejsko-środkowonaddunajskiego kręgu kultury pól popielnicowych zachodniej Kotliny Karpackiej. Produkcja miecza poszerzona została zarówno o zasób form jak i ich ornamentykę. Charakterystycznymi reprezentantami dla tego zasobu form stały się miecze z trzema wałeczkowatymi zgrubieniami na uchwycie (Dreiwulstschwerter), bogato zdobionym. W środkowym okresie rozwoju kultur pól popielnicowych zasób form mieczy został jeszcze wzbogacony o miecze z tarczowatym uchwytem (Scheibenknäufschwerter). Powiększył się również zasób motywów ornamentacyjnych, jakimi miecze zdobiono. Warsztaty brązownicze północnych Węgier i środkowej Słowacji stały się głównymi centrami produkcji mieczy na terenie Europy Środkowej.

Środkowy okres rozwoju kultur pól popielnicowych to szczytowy czas występowania mieczy z tarczowatym uchwytem. Wielokrotnie są one znajduwane – po kilka egzemplarzy – w skarbach z tego czasu.

Pojawienie się mieczy z miseczkowatym uchwytem (Schalenknäufschwerter) nie stanowiło jedynie zmiany form produkowanej broni. Większość tych mieczy nie wystąpiła ani w północnych Węgrzech, ani w środkowej Słowacji, ale na Nizinie Węgierskiej i w Siedmiogrodzie, a więc na terenach sąsiadujących ze sobą, jednak różniących się warunkami geograficznymi i kulturowo. Ta zmiana terenu występowania mieczy z pełną rękojęcią w młodszej fazie kultur pól popielnicowych oznacza przesunięcie centrum ich produkcji.

Zdaniem autora pomiędzy działającymi na terenie Kotliny Karpackiej warsztatami brązowniczymi doszło do powstania specjalizacji w zakresie produkowanych wyrobów. Ludność kultur Gáva-Reci-Mediaş na obszarach nadcisańskich i w Siedmiogrodzie osiągnęła szczytowy rozwój gospodarczy. Czynne na terenach nadcisańskich warsztaty produkowały cenne przedmioty, bowiem oprócz mieczy również brązowe situle, kotły i czarki brązowe oraz hełmy, które znajdowały zbyt na znacznych terenach, głównie wśród kształtujących się warstw wiodących ówczesnego społeczeństwa.

Producenci mieczy w ośrodkach nadcisańskich, w zakresie form i zdobnictwa mieczy z miseczkowatym uchwytem (Schalenknäufschwerter) tylko częściowo wzorowali się na północnowęgierskich mieczach z potrójną listwą na uchwytach (Dreiwulstschwerter). Miejsce powstania mieczy z miseczkowatą rękojęcią jest trudne do określenia. Ośrodki produkcyjne wschodnioalpejskie, południowoniemieckie i wschodniej części Kotliny Karpackiej pozostawały w tak bliskich związkach, iż podjęcie produkcji nowej formy miecza mogło dokonać się w ich obrębie prawie jednocześnie. Okres rozkwitu pro-

dukcji mieczy z miseczkowatą rękojeścią przypada na terenach nadcisańskich na młodszą fazę kultur pól popielnicowych.

Miecze późnej fazy kultur pól popielnicowych posiadały zmieniony kształt, najczęściej były zaopatrzone w długą głownię i niezdobioną rękojeść. Występują przeważnie na terenach Ukrainy Karpackiej i w mniejszej liczbie w Siedmiogrodzie. Zmieniło się również w tym czasie rozmieszczenie ośrodków ich wytwarzania.

Na terenie Kotliny Karpackiej, w późnej fazie kultur pól popielnicowych upowszechniły się miecze antenowe, nie posiadające swoich starszych pierwowzorów. Najprawdopodobniej wzorowano je na przykładach środkowoeuropejskich. Po okresie upowszechnienia się na terenie Kotliny Karpackiej mieczy antenowych, zaczęły napływać formy uzbrojenia pochodzenia wschodniego, stepowego i kaukaskiego, należące do grupy wyrobów brązowych kręgu trako-kimmeryjskiego. Były to m.in. miecze i sztylety typu Kabardino-Piatigorsk. Pod koniec późnej fazy kultur pól popielnicowych we wschodniej części Kotliny Karpackiej ustała produkcja mieczy w miejscowych warsztatach.

W późnym okresie kultur pól popielnicowych Dunaj stał się granicą między wschodnią i zachodnią prowincją kulturową. W drugiej połowie VII w. przed Chr. we wschodniej części Kotliny Karpackiej pojawiły się liczne elementy kultury scytyjskiej, m.in. krótkie miecze typu akinakes. Miejscowa metalurgia przejęła również niektóre wzorce wschodnie, wytwarzając typy broni naśladujące te przykłady, np. krótkie miecze i sztylety. Stanowiło to jednocześnie próbę przystosowania się miejscowej ludności do sposobów prowadzenia walki przez przybyszy ze stepów.

Na zakończenie tego krótkiego zarysu dziejów produkcji mieczy z pełną rękojeścią na terenie Kotliny Karpackiej autor dokonuje krótkiego podsumowania. Stwierdza w nim, iż niezależnie od przemieszczania się centrów ich produkcji zawsze warsztaty funkcjonujące na obszarach Kotliny Karpackiej odgrywały w tej produkcji czołową rolę.

Dalsza część tomu to katalogowa prezentacja mieczy z pełną rękojeścią, przeprowadzona w ramach dokonanej klasyfikacji wyróżniającej typy i warianty. T. Kemenczei wyróżnił dokładnie tyle typów, ile starczyło liter w alfabecie od A do Z. Ponadto scharakteryzowane zostały miecze i sztylety halsztaćkie z Węgier, omówiona kwestia ich pochodzenia oraz opisane miecze z pełną rękojeścią, znajdujące się w muzeach węgierskich, ale pochodzące z innych terenów. Tom zamykają zestawienia literatury, muzeów i zbiorów oraz miejscowości, z których zamieszczone w katalogu miecze pochodzą, oraz 90

tablic rysunkowych mieczy i map występowania poszczególnych typów na terenie Węgier.

Cały wstęp do omawianego tomu PBF, pióra T. Kemenczeia, stanowi ważny przyczynek do poznania rozwoju metalurgii brązu, głównie na terenie Kotliny Karpackiej, a także pewnych przemian kulturowych dokonujących się na tym obszarze. Autor ogranicza się do odnotowania i podsumowania faktów, wyłaniających się z dokonanej analizy formalnej zabytków. Nie wnika w przyczyny jak i ich szersze konsekwencje w różnych dziedzinach kultury. Pomimo jednak tego, zarys ten uznać trzeba za użyteczny poznawczo i odbiega on od często monotonna schematów realizowanych w tomach tej serii, nie wnoszących wiele do problematyki badań prahistorycznych lub powtarzających powszechnie znane koncepcje i hipotezy.

Nie jest tajemnicą, że kolejne tomy „Prähistorische Bronzefunde”, jak i całe przedsięwzięcie publikowania katalogów wyrobów brązowych z różnych krajów lub regionów, są w nauce rozmaicie przyjmowane. Poza pokazną grupą zwolenników, pozytywnie oceniających samą ideę i w dużym stopniu również sposób jej realizacji, co najmniej podobna grupa archeologów odnosi się z powątpiewaniem do przydatności, a zwłaszcza jej zakresu, dla celów poznawczych. Niezależnie od możliwej krytyki poszczególnych tomów, na taką rozbieżność ocen składa się wiele przyczyn. Są wśród nich obiektywne, jakie stwarza sama próba w miarę wszechstronnego publikowania źródeł, pochodzących z rozległych terenów i to, jak wiadomo, nie tylko europejskich. Również fakt, iż realizacja tak zakrojonego zamierzenia wymaga udziału dużej, zróżnicowanej grupy autorów, powoduje, że rozmaity jest obraz poszczególnych tomów. Różnie można również oceniać przydatność dosyć ciasnego gorsetu, jakim jest przyjęty i raczej konsekwentnie realizowany schemat tych publikacji. Posiada on zarówno pozytywne strony, jak też, co zrozumiałe, negatywne. Zdaje się on oczekiwać od autorów dosyć prostego widzenia celów poznawczych prahistoryka, nie bardzo obciążanego refleksją metodologiczną. Z drugiej strony nakłaniania autorów do podawania pewnego minimum informacji o zabytkach oraz do koniecznej ich analizy. Obiektywną w dużym stopniu trudnością jest również sama terminologia, nazewnictwo typów, kryteria ich wydzielenia, wiarygodność, niewątpliwie zawsze ładnych, rysunków, ale w dużym stopniu uproszczanych-idealizowanych. Listę tę można jeszcze znacznie wydłużyć. Wreszcie na rozbieżność ocen wpływa również postawa metodologiczna badaczy. Każdy kolejny tom stanowi jednak, poza samą użyteczną publikacją źródeł, również głos w dyskusji nad

programem „Prähistorische Bronzefunde”, a także szerzej w kwestii sposobów publikowania źródeł archeologicznych. Takim ważnym głosem jest również przedstawiony tom pióra T. Kemenczeia. Myślę, że już w najbliższym czasie istotnym głosem w tej materii, nie obojętnym dla sposobów dalszego realizowania programu PBF, stanie się rozwój informatyki i technik przekazywania informacji.

Bogusław Gediga

Adres autora:

Prof. dr hab. Bogusław Gediga
Instytut Archeologii i Etnologii PAN
Oddział we Wrocławiu
ul. Węzienna 6
50-118 Wrocław